

САМОСВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ МИРОСЛАВА БОРИШЕВСЬКОГО У САМОПОСТУПІ ЛЮДСТВА

Сергій БОЛТИВЕЦЬ

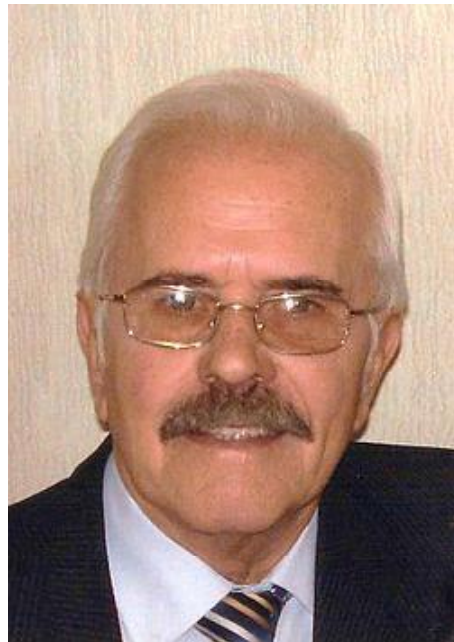
Copyright © 2015
УДК 159.923.2

Serhiy Boltivets
**CONSCIOUSNESS OF THE IDENTITY OF MYROSLAV BORYSHEVSKYI
IN THE SELF-MOVEMENT OF MANKIND**

МАМИНА ДУША

Усе своє особисте життя Мирослав Боришевський присвятив мамі до останньої її 15-ї хвилини 13-ї години 11 листопада 1995 року, коли на 92-му році Наталія Боришевська на руках у 61-річного сина відійшла у вічність, і він занедужав, відчувши себе круглим сиротою. Це не була лише синівська вдячність її найменшої, дев'ятої дитини, а, певно, набагато більше – мамина душа жила в синові, неначе почувши перед його народженням голос Всевишнього: “У цій дитині твоя доля, твій порятунок, усе твоє майбутнє” [1, с. 15].

Його народженню передували мамин страх і невпевненість. Дев'ятнадцятилітньою її вблагала мама Катерина одружитись із старшим за неї на двадцять років чоловіком Йосипом своєї набагато старшої сестри, яка померла через невдалий аборт, залишивши без матері своїх трьох маленьких дітей – однорічного і трирічного синів та п'ятилітню доньку. Неймовірно для молодого дівчини одруження з поважним чоловіком відбулось, оскільки її мама нізащо не хотіла, щоб доля цих дітей потрапила в залежність від будь-якої іншої жінки-мачухи. Через рік у неї народжуються дві доньки-близнючки, але вмирають на четвертий і сьомий день, а кожні наступні два роки народжуються тільки доньки: третя – Катерина, четверта – Олімпія, п'ята – Ярослава. І ось – нова вагітність, яка не залишала батькам сумніву в тому, що дев'ятою дитиною в сім'ї знову буде дівчинка. “У ті часи, – відзначає М. Боришевський, – за традицією дівчата у сім'ї вважалися мало не стихійним лихом, адже їх при одруженні належало досить солідно “відвіновувати” (давати посаг). Віддаючи дочку в “невістки”, батьки мусили

**МИРОСЛАВ БОРИШЕВСЬКИЙ
(1934–2014)**

наділяти їм поле, дарувати корову чи телицю, меблі тощо. Водночас хлопців приймали у зяті зі значними “пільгами”. А коли син ще мав якийсь фах, приміром, був кравцем, шевцем чи слюсарем, то його придане могло бути майже символічним. Пригадую, з яким жахом я сприймав те, що під час одруження найстаршої дочки батьки повинні були віддати як посаг кілька ділянок поля, телицю, швейну машинку та ще й шафу, не кажучи вже про різний одяг: вишивані сорочки, квітасті спідниці, коралі... Через багато років мама розповіла мені, що під час вагітності мною вона прийняла рішення позбутися з допомогою абортів чергової дитини, яка, на її думку, теж могла бути дівчинкою.

Я зрозумів тодішні мамині наміри, хоч загалом було дуже сумно усвідомлювати, що лише випадкові обставини оберегли мене від небуття” [1, с. 14]. В тому, що цього разу буде хлопчик, упевнений був тільки Йосип, який просив Наталію народити, але вона сумнівалась і таки подалась до райцентру, щоб позбутись небажаної дитини. Перед зверненням до лікаря, будучи віруючою, зайшла до церкви, щоб попросити у Всевишнього прощення за майбутній гріх, але почулось їй: “Не роби цього!..” Вже дорослому синові вона показала цей храм, і Мирослав Боришевський відтоді відвідував церкву, в якій мамою було ухвалено рішення про його життя.

Дух свідомості майбутнього життя взяв гору над несвідомим мороком тілесних спонук тодішньої безнадії, і 28 липня 1934 року в багатодітній родині Йосипа і Наталки Боришевських села Пуків Рогатинського району Станіславської (нині – Івано-Франківська) області народилась дев’ята дитина – хлопчик, якому дали ім’я Мирон, що його пізніше, вже у зрілому віці, він змінить на ім’я Мирослав. На все життя відтоді у його підсвідомості залишилось відчуття того, що він своїм життям заважає усім – і рідним, і чужим людям. “Подібні відчуття, – відзначив М. Боришевський у спогадах, – могли формуватись у мене, починаючи з ранніх років дитинства, а також під впливом ставлень до мене трьох старших сестер, котрі, як мені видається, не хотіли сприймати мене добре, людяно тому, що так належить, особливо, коли йдеться про найменшу в сім’ї дитину. Позитивне ставлення до себе я мусив “заробляти”, “відробляти”, “інвестувати”, робити щось особливо корисне для всіх, аби заслужити схильні позитивні оцінки своєї вельми “поважної персони”. Так було завжди – скільки себе пам’ятаю, починаючи з раннього дитинства, десь з 4–5 років. Такі ставлення, егоїстичні очікування старших членів сім’ї, родини, як не дивно, збереглися в них до сьогоднішніх днів: я завжди комусь щось повинен, чогось не додав, або дав не те, на що вони сподівалися” [1, с. 15–16]. Протистояти цим очікуванням, які дошкуляли з дитячих літ, найменший у сім’ї міг тільки, покладаючись на чиюсь опору і захист, і такою опорою для Мирона (Мирослава) завжди була мама: “Готовність мами бути моїм захисником я відчував упродовж усього життя, – відзначав М. Боришевський, – навіть тоді, коли вона була вже дуже старенькою й фізично немічною людиною, то намагалася оборонити мене від

несправедливості та кривди. Завдяки матері я долав багато життєвих знегод, перемагав те зло, яке ставало на заваді в моїх намаганнях пробратись крізь хащі негараздів. Завдяки її строгому, справедливому, оптимістичному ставленню до мене я почувався сильнішим, мені вдавалося перемагати зло не тільки навколо себе, а й у самому собі. Очевидно, саме цим можна пояснити підзаголовок “Спогадів”: “Per aspera ad astra” (Латинський вислів “Через терни до зірок”. – Прим. С. Болтівця). Мама допомагала мені на все життя збагнути, що людина – навіть ще зовсім маленька, має щось робити для інших і відчувати, переживати від цього задоволення: комусь допоміг, особливо батькам чи іншим членам родини, чужим; щось зробив гарне, цікаве, – і буде пам’ять на довгий час. Лінощі, ледарювання вона вважала мало не болячкою, хворобою, періодично нагадуючи, що згаяний час надаремно ніколи не повернеш. Оглядаючись на пройдений життєвий шлях, маю право сказати, що все найкраще в мені – завдяки мамі. Завдяки їй мені вдавалось упродовж життя й донині долати у собі все те, що принижує людину, її людську гідність, робить її нікчемним створінням. Однак найголовніше, чим я завдячую мамі, це те, що вона виховала в мене любов до Бога й рідної матінки України. Любов до Бога й Батьківщини вона вважала найважливішими чеснотами, без яких ніхто не може стати справжньою людиною, такою, що недаремно прийшла у цей світ” [1, с. 17–18]. З двох з половиною років Мирослав Боришевський пам’ятав і щоранку по свій останній день промовляв молитву, якої його навчила мама:

Ангеле – охоронцю мій!

Завжди при мені стій –

Як вдень, так і вночі,

Будь мені до помочі!

Ангел-охоронець малювався в уяві хлопчика ніяк інакше, як тільки в знайомому образі мами. Але замість мами у липні 1937 року, під час жнив, на порятунок 3-річного Мирона прийшла чужа і незнайома йому тітка. Поки тато Йосип, мама Наталка зі старшою донькою Катериною жали в полі пшеницю, догляд за найменшим Мироном доручили середульшим сестрам Ярославі та Олімπίї. Сестри відволіклись від пильнування і Мирон подався у свої перші самостійні мандри до поля, де кілометрів зо два від дому працювали батьки. Але початок дороги, який трирічний Мирослав опанував добре, скінчився у глибокому і розлогому рові, де він бував зі старшими, що ходили туди по

яскраву жовту глину для вимащування долівки. Від страху Мирон почав плакати й кликати маму, але почула його зовсім незнайома жінка, взяла на руки, пригостила паляницею та яблуками й розпитала, чий він. Жінка повернула Мирона сестрам, які вже наплакались, розшукуючи брата.

ХТО Я?

Шестилітнім Мирона (Мирослава) батьки віддали до вперше організованого в селі Пуків дитячого садка, де вихователькою стала вчителька місцевої школи Катерина Тичківська, яку односельчани на свій лад лагідно називали Катрусєю Лесьовою. Закінчення занять у дитсадку вихователька відзначила, підготувавши випускний дитячий концерт для мешканців села, де, за її дорученням, Мирон Боришевський уперше публічно прочитав коротенький вірш “Хто я?”:

Хто я?

*Як питають мене люди, хто я,
Тоді скажу їм, що я українець щирий,
Український в мене дім...*

“Вірша, – згадував М. Боришевський, – я прочитав упевнено, виразно, з належним емоційним настроєм. Успіх був величезний. Довго не стихали оплески. Сусідки сказали мамі: “Ваш Миросько прекрасно продекламував вірша – ніби справжній артист” [1, с. 19]. Цей перший публічний виступ, певно, і зумовив подальше становлення хлопчини як майбутнього суспільного діяча.

Кінець червня 1941 року запам’ятався Миронові втечею радянських солдатів з України: десятки російських солдатів бігли батьківським городом, крадучи з грядок цибулю, моркву, часник. Пізніше з цього приводу зажив слави анекдот:

“У вуйка питають:

– Які совіти краці були – перші чи другі?

– Звичайно перші, бо побули два роки і втекли, а другі значно гірші – окупували нас і не знаємо, коли вони нас покинуть. І нема на те ради”.

Сонячним і піднесеним для усієї родини Боришевських видався день 1 вересня 1941 року, коли Мирон став учнем першого класу Пуківської школи.

З хвилюванням і радістю приніс він до класу куплену батьками чорну грифельну дошку й олівець, який залишав на ній білі сліди, пошиту татом із сірого домотканого полотна торбу з відділеннями для книжок,

шкільного приладдя і великою кишенею для їжі – туди мама вклала хліб з маслом і яблука. Вчителькою була улюблена ще з дитсадка вихователька Пані Лесьова (Катерина Тичківська), а уроки релігії щосуботи вів високоосвічений священник Пуківської греко-католицької церкви Отець Василь Соловій: цікаво розповідав про життя святих, походження світу, моральні чесноти людини.

Отець Соловій разом з батьками готував кожну дитину до першої сповіді і святого причастя. Про свою першу сповідь Мирослав Боришевський згадував так: “З допомогою мами я вивчив ще декілька молитов, які потрібно було знати для того, щоб промовляти їх як спокуту й покаєння за скоєні гріхи. У день сповіді кожна дитина вперше в житті мала самостійно провести так званий “іспит совісті”, пригадуючи все, що у її поведінці заслуговувало на осуд. Це були слова, дії та вчинки, у яких виявлялися її недобре ставлення до навколишніх – рідних, близьких або ж зовсім чужих людей. Під час сповіді через хвилювання я забув сказати священникові про те, що я ображав інших або просто виявляв якісь негативні риси (говорив неправду, вживав непристойні слова, лінувався). Ці гріхи навіть приснилися мені перед днем святого причастя. Тому я зрозумів, що мушу ще раз піти до сповіді, що й зробив наступного ранку перед прийняттям святого причастя. Минули десятиліття, а я із здивуванням згадую першу сповідь, яка насправді є дуже важливою подією у житті малої дитини. Адже саме сповідь, підготовлення до неї дає дитині можливість усвідомити себе: оцінити свою поведінку, ставлення до інших людей, до навчання та інших обов’язків, до власної поведінки загалом. Це – прекрасна можливість для того, щоб уже з ранніх років привчати дитину до рефлексії, тобто виробляти в неї здатність, уміння бачити себе ніби збоку. Завдяки цьому в дитини поступово формується така важлива риса, як відповідальність” [1, с. 25–26]. Психологічне значення індивідуальної сповіді Мирослав Боришевський відзначав вже у зрілому віці в багатьох дослідницьких роботах, оберігаючи це важливе дійство морального розвитку людини, що набувало досконалості у житті нашого народу протягом тисячоліть.

З ТАТОМ ВОСТАННЄ

Лінія фронту відійшла за сотні кілометрів на схід від України і в селі відновилося

звичайне життя, але частина німців квартирувала по сільських хатах. “У нас теж квартирували два німецькі вояки, – згадував М. Боришевський. – Я особливо добре запам’ятав одного з них. Він був високого зросту, мав красиве, хвилясте, світлого кольору волосся і дуже любив дітей. Він іноді брав мене на руки й намагався щось розказувати незрозумілою для мене мовою. Звали його Вальтером. Запам’ятався не лише зовнішній вигляд, а й голос солдата. Того часу ми розводили в господарстві кролів. Одного разу Вальтер узяв мене на руки, а в іншій руці тримав кроленя і, лякаючи мене, показував, як він одріже кроленяті голову. Я розплакався, і солдат поспішив заспокоїти мене. Наступного дня він приніс мені та усім дітям велику кількість ласощів. Це були апельсини, шоколадні цукерки, печиво, хрусткі хлібці (Zwieback), іще деякі невимовної смакоти ласощі. За кілька днів Вальтер разом зі своїм колегою покинув наше село. Зрозуміло, що ця подія дуже засмутила мене, а також інших дітей” [1, с. 27]. Через кілька десятиліть доля знову зведе Мирослава Боришевського, який опанує німецьку мову і читатиме лекції для німецьких студентів педагогічних інститутів Берліна, Дрездена, Ерфурта, Ляйпціга, Мюльгаузена, Цвікау та інших міст Німеччини, з солдатом Другої світової Вальтером на засіданні ректорату Ляйпцігського педагогічного інституту, тоді вже професором цього вищого навчального закладу *Вальтером Фіром* (Walter Vier), і він навіть упізнає Вальтерів голос. Але індивідуальна зустріч не відбудеться через супровід делегації радянською спецслужбою КДБ.

Але тоді, коли почався відступ німців і бомбардування Рогатина, батьки залишили хату і вивезли усіх дітей до селища Лісового, де мешкала найстарша татова донька Стефанія до часу, коли фронт перемістився на захід. Повернення в рідну хату жахнуло усіх: “Своє обійстя, хату ми застали в жалюгідному стані: усе навколо було в екскрементах та блювотинні, – відзначає у спогадах про той час М. Боришевський. – Виявилось, що “визволителі” поводитись зовсім інакше, ніж загарбники: якщо німці, перш ніж оселитись у нашій хаті, спочатку збудували туалет, вимостивши цеглинами стежку до нього, то “наші” перетворили оселю, подвір’я й загалом усе довкілля в територію суцільних нечистот. Пам’ятаю, як тато з мамою кілька днів витратили на те, щоб хоч якось повернути до норми нашу хату, подвір’я, комору. Старші діти тим часом

з усіх сил намагалися зчистити сороміцькі написи із стін” [1, с. 29]. З відходом німецьких і приходом російських загарбників, крім біологічних, ширились моральні нечистоти, якими радянські спецслужби нацьковували один на одного різні народи, які до того мирно мешкали в Галичині: українців на поляків і навпаки, а 5 вересня 1944 року НКВС заарештовує 22-річного старшого брата Михайла за особливо тяжким звинуваченням у співпраці з Українською Повстанською Армією. Під час побачення в Рогатинській тюрмі його не одразу впізнала навіть мама – обличчя набрякло від постійних побоїв і набуло землистого кольору, сам він міг пересуватись лише за сторонньої підтримки. Військовим трибуналом НКВС Михайла було засуджено до 15 років виправно-трудових таборів та наступних 5 років позбавлення будь-яких громадянських прав, де він помер 21 листопада 1946 року.

13 лютого 1945 року десятилітній четвертокласник Мирон, передчуваючи недобре, поспішив після останнього уроку додому, де в хаті на одному з ліжок на нього чекав уже мертвий тато. До нього, одного з найкращих в Рогатинському повіті майстрів-закрійників, який навчив багато пуківських хлопців кравецької майстерності, з підкресленою повагою ставились односельчани, звертаючись “пане майстре”, а до мами “пані майстрова” [1, с. 32]. Для народного дому, який було зведено в селі, він разом зі своїм татом Антоном, що теж був кравцем, виготовив і загартував усю цеглу. Свято Стрітєння, 15 лютого 1945 року, коли ховали тата, стало початком глибокої депресії Мирона у 5–6 класах, яка почала минати у 7-му, внаслідок чого у 8–10 класах юнак став одним з кращих учнів. У старших класах, а це були 1948–51 роки, за річне навчання стягувалась величезна сума – 200 карбованців, і це в той час, як на трудовні матері виплачувалось лише по кілька копійок. Довелось Миронові їздити до райцентру, щоб продати за кілька карбованців вершкове масло, цілі канікули працювати в полі – вимірювати площу, яку колгоспники обробляли кожного дня.

Зароблений важкою працею атестат зрілості дав змогу вступати, за порадою матері, на лікувальний факультет Львівського медичного інституту. Але, наслухавшись розповідей студентів-медиків про заняття в “анатомках”, відчув страх перед ранами, трупами, кров’ю. Мирон припинив складання вступних іспитів і повернувся до села. З 17-річного віку він

починає працювати учителем семирічної школи, де цілий рік викладає різні предмети за 12 кілометрів від рідного села. Так згадує про цей доленосний час сам Мирослав Боришевський: “Очевидно, цей рік учителювання й схилив мене до думки, що можу бути учителем. Питання полягало лише в тому, який предмет обрати. Хотілося чогось незвичайного. Прийняв рішення стати психологом. Цьому сприяло ще й те, як готувалася до уроків з психології моя старша сестра Олімпія, яка навчалась у педагогічному училищі” [1, с. 50–51].

ПСИХОПАТИЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІВ

Відчуття задоволення і щастя від усвідомлення себе студентом першого курсу відділення логіки та психології при філологічному факультеті Львівського університету обернулось на свою протилежність – велике обурення. До вступу на відділення логіки і психології спеціалізація відбувалась у галузі української мови та літератури, а, починаючи з курсу Мирона, була підмінена російською. Зопалу написав заяву про переведення на відділення української філології, але зрозумів, що з її поданням на нього чекають неминучі репресії проросійського, перевіреного на відданість Москві, керівництва університету. Так і залишився вчитись логіці та психології у проросійському контексті. “Сумно було думати, – згадував М. Боришевський, – про те, що тоді, у ті часи – а був це 1952 рік – з новою силою почалися русифікаторські атаки в усіх сферах життя, у тому числі й у вищій освіті. Зрозуміло, що згадані події позначилися на всьому процесі університетської освіти. Скажімо, такі курси, як зарубіжна література, логіка, філософія та інші читали нам російською. Були також інші “російсько-філологічні” курси: російська діалектологія, російський фольклор, вступ до мовознавства, який, зрозуміло, теж читався російською” [1, с. 54].

На відміну від описаної київським психологом Іваном Сікорським психопатичної епідемії 1892 року [3], смерть радянського диктатора Сталіна 5 березня 1953 року з проміжком у всього лише трохи більше 60 років описується М. Боришевським на матеріалі обмеженої кордонами колишнього СРСР штучно спричиненої психопатичної епідемії, яка у Львівському університеті протікала так: “Деякі очманілі від комуністичного дурману студенти під час траурного мітингу ридали, рвали на собі волосся і просили прийняти їх у зв’язку з цією “всена-

родною трагедією” в партію” [1, с. 54–55]. Одна з п’ятикурсниць відділення логіки та психології ридала і смикала себе за коси при велелюдному зібранні людей, при цьому вигукуючи благання стати комуністкою. Однак, на відміну від опису Київської психопатичної епідемії XIX століття, де лікар і психолог Іван Сікорський був єдиним спостерігачем, що ставив собі на меті її припинення, Львівська психопатична епідемія середини XX століття пильно відстежувалась її організаторами з метою розширення і посилення психопатичного ефекту: “Під час мітингу “найідейніші” студенти, які були членами партії, пильно стежили за поведінкою інших, “неблагонадійних”. У випадках, коли серед них виявляли недостатньо засмучених смертю вождя, їх поведінку розглядали на засіданнях партійного бюро, комсомольського бюро факультету, вносили їм догани, погрожували виключенням з університету” [1, с. 55]. Внаслідок цієї русифікації і психопатизації університет робить випускника відділення логіки та психології пропагандистом і впроваджувачем російської мови і літератури в душі українських дітей: “Я став “руським вчителем” Чагрівської середньої школи, що в Бурштинському районі на Івано-Франківщині, – відзначає Мирослав Боришевський. – Як відповідальний фахівець, намагався по можливості створювати для учнів належне мовне середовище. Тому в межах школи я розмовляв з учнями виключно російською” [1, с. 72]. Така відповідальність і сумлінність була контрастом для тотального обману, брехні і культивованого неробства російських окупантів України, але в тому й досі полягає корінна відмінність між завойовниками і завойованими: перші приходять відбрати і користуватись створеним другими, навіть результатами насадження окупаційної мови для розуміння поневоленими велінь своїх нових володарів.

СІМ ВІХ ЖИТТЕВОГО ШЛЯХУ

Зовні всю трудову діяльність М.Й. Боришевського увібрали в себе сім, написаних ним власноручно в “Особистому листку з обліку кадрів” 15.01.1975 року, віх, які з цієї дати і до останнього дня життя вже не мали доповнень:

– серпень 1951 – серпень 1952 р.: учитель V–VII класів Підкамінської семирічної школи Рогатинського району Станіславської (нині – Івано-Франківської). – *Прим. С. Болтівеця* області;

– вересень 1952 – липень 1957 р.: студент відділу логіки та психології філологічного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка;

– серпень 1957 – жовтень 1961 р.: учитель російської мови та літератури Чагрівської середньої школи Бурштинського району Станіславської (Івано-Франківської. – *Прим. С. Болтівця*) області;

– вересень 1961 – вересень 1962 р.: викладач психології та педагогіки Самбірського педагогічного училища Львівської області;

– жовтень 1962 – вересень 1965 р.: аспірант Науково-дослідного інституту психології УРСР, м. Київ;

– жовтень 1965 – листопад 1973 р.: старший науковий співробітник відділу психології виховання НДІ психології;

– листопад 1973 – до цього часу: завідувач лабораторією психології виховання (пізніше з ініціативи М.Й. Боришевського назва відділу була змінена на “Лабораторію психології особистості імені Павла Чамати”, завідування якою вчений здійснював до останніх днів свого життя – до 26 квітня 2014 р. – *Прим. С. Болтівця*).

Віха “17-річний “пан учитель”, як му захотілось незвичайного”: М. Боришевський розпочав учителювання у V–VII класах Підкамінської семирічної школи, припинивши вступні іспити на лікувальний факультет Львівського медичного інституту. Боявся ран, крові, трупів, а тому замість фаху лікаря знайшов у собі симпатію до вчительської праці. Обираючи предмет, вирішив стати психологом, бо хотілось незвичайного.

Віха “Невже помер? Господи! Невже це правда?”, – подумки повторювалось запитання, що народжували у першокурсника М. Боришевського надії на позитивні зміни після смерті Сталіна 5 березня 1953 року.

Віха “Перше здивування”: “Здивування, – написав про початок свого трудового життя на початку 50-х років ХХ століття М. Боришевський, – вельми цікава емоція, оскільки спонукає людину з нетерпінням очікувати, чим закінчиться розпочата справа” [1, с. 77]. Саме у цей час “замість звичних сталінських п’ятирічок, була прийнята семирічна програма комуністичного будівництва, виконання якої мало забезпечити успішне виробництво всього, що потрібне суспільству, людям: і м’яса, і молока, і яєць, всяких товарів, і взагалі всього-всього та ще й у точних якісно-кількісних вимірах “на душу населення” [1, с. 77]. Юний М. Боришевський, за власним визнанням, не

міг збагнути, чи не дивними, а то й безглуздими є семирічні плани, які можливо виконати за три роки? Якщо виконати семирічний план за три роки, то що робити протягом решти чотирьох? Куди подіти м’ясо за семирічний період, яке валом валитиме протягом трирічного – хто здатний буде його з’їсти?

“Семирічка за три роки” закінчилась для вчителів, включаючи М. Боришевського, за 10 днів, коли райпарткомісія, зобов’язавши педагогів вести агітацію за термінову здачу м’яса, підбила перші підсумки: щоденна здача двох кроликів від кожного класу призвела до того, що учні вночі просто крали кролів у сусідніх хуторах; сам учитель М. Боришевський, зайшовши на закріплене за ним подвір’я і побачивши там кількох гусей, повів розмову з хазяйкою про навчання її трьох дітей, один з яких ходив до 4 класу цієї ж школи, але навіть говорити про те, щоб забрати цю єдину для них їжу, не зміг.

– Вот вам пример безответственности! – розпинав за це М. Боришевського секретар райкому. – Не розумію, як ви можете виховувати дітей? Вам же совецкая власть дала бесплатне висшеє образование! [1, с. 79–80].

Віха “Страшний учитель”: М. Боришевський написав заяву про звільнення з посади вчителя російської мови та літератури, щоб перейти до викладання психології у Самбірському педагогічному училищі. Але ні директор школи, ні завідувач райвно, ні перший секретар райкому партії, ні завідувач облвно, ні секретар обкому партії, ні обласний прокурор і чути про це не хотіли, влаштувавши трьохмісячну тяганину. “Тривале нервово напруження стало причиною мого захворювання: потрапив у лікарню з важкою формою алергії, – згадував про цю віху М. Боришевський. – Підлікувавшись трохи, я знову з’явився в кабінеті завідувача райвно Вовківського. Ледь упізнавши мене, начальник верещав на мене, обзивав, заявляючи, що він і не підозрював, що я – “така страшна людина”. Зрештою, він вирішив, що йому “такі страшні вчителі не потрібні” (не знаю, що він мав на увазі в цьому випадку: мій жалюгідний хворобливий вигляд чи мою наполегливість) і підписав заяву про звільнення” [1, с. 85].

Віха “Як відповідає німець”: Відражений на курси викладачів психології педагогічних училищ до Інституту удосконалення вчителів вперше почув відомих українських психологів – Дмитра Ніколенка, Павла Чамату, Григорія Костюка, а на іспиті до аспірантури з іноземної мови Іван Синиця за-

кликав навіть завідувачку відділення психології виховання Олександрю Жаворонко “зайти й послухати, “як відповідає німець”” [1, с. 92], тобто Мирослав Боришевський.

Віха “Кімната для мами”: Мрія бути разом із мамою, яка у свої 63 роки залишилась одна у рідному селі, спонукала М. Боришевського поставити собі за мету, де б не було йому запропоновано роботу, забрати маму до себе і забезпечити, хоча б на старість, добрі умови життя. Здобувши науковий ступінь кандидата психологічних наук і посаду старшого наукового співробітника відділу психології виховання син зводить кооперативне житло, де у двокімнатній квартирі на острові Русанівка в Києві одна затишна кімната – для мами.

Віха “Сорокаріччя психології виховання особистості або “Убийте його! Убийте його”, протягом якої М.Й. Боришевський завідує відділом психології виховання, перейменований пізніше на лабораторію психології особистості, якому він ініціює присвоєння імені свого вчителя – *Павла Романовича Чамати* (1898–1969). Досвід проживаного дитинства переживався у снах знову і знову, невідворотно визначаючи уявлення про себе все подальше життя. Але сні дорослої людини – це не тільки дитинство, але винаходження та випробування надійності засобів особистого самозбереження.

“Снилося мені, –згадує впродовж сьомого десятиліття по пережитому М.Й. Боришевський, – що я вмю літати. Як тільки уві сні в мене з’являються якісь проблеми, приміром хтось переслідував мене або я спізнювався кудись, я миттєво згадував про те, що мене врятує вміння літати, якого немає в інших людей. Я змахував руками – ніби птаха крильми – і, долаючи земне тяжіння, підіймався високо-високо в небо. Польоти уві сні видавалися мені настільки реальними, що я намагався добре запам’ятати, які рухи слід робити руками й ногами, аби відірватися від землі й скористатися цим у реальності. Я відчував велике задоволення від таких польотів. Правда, були й проблеми. По-перше, знаючи про свою здатність літати, я турбувався про те, що подумают люди побачивши мене високо над землею. По-друге, я боявся, щоб не надто високо відриватися від землі. По-третє, у сні мене хвилювало також те, щоб під час приземлення не потрапити на високовольтну електролінію. І ще одна деталь: усі польоти та пов’язані з ними події відбувались у рідному селі – на просторах мого дитинства.

М. Боришевський – аспірант, 28 років

Найбільше задоволення я отримував уві сні, коли на мене нападали якісь злі сили, а я міг врятуватися від них завдяки своєму вмінню літати. Пригадується один із снів про те, як великий людський натовп, в якому було осіб 300–400, накинувся на мене, щоб убити як людину, яка “ненормальна, бо має зв’язок з нечистою силою”, оскільки – на відміну від усіх інших людей – уміє літати. Коли цей натовп накинувся на мене з оскаженілими криками “Убийте його! Убийте його”, я одразу ж змахнув руками-крилами і піднісся високо в небо, так що розлючений натовп видався мені безпорадним і нікчемним збіговиськом мурашок. Піднявши голови до неба, вони бігали й верещали: “Ми все одно упіймаємо тебе!”.

Подібні сні “навідуються до мене” й дотепер. Щоправда, значно рідше, ніж колись” [1, с. 134–135]. Чи це не душевна радість надзвичайно чутливої душі, радість серця, що була вимовлена вустами Григорія Сковороди: “Світ ловив мене, та не спіймав” [4, с. 75] як сенс, який рятує людське в людині?

НАПАДИ ЗЛИХ СИЛ НА ЗЕМЛІ

Якщо комусь може здатися, що українському науковцю й особливо – природно чутливому психологові – після сталінського терору

Павло Чамата – науковий керівник

вже немає чого остерігатись, то слушно було б навести кілька добре відомих науковому загалу психологів післясталінських епізодів вбивання чутливої душі безпосередньо у спеціалізованому для цього столичному Інституті психології, сорокаліття життя якому віддав М.Й. Боришевський. Ці епізоди, що в історично різний час траплялися у стосунках Мирослава Йосиповича з його очільниками – В.І. Войтком і С.Д. Максименком, Л.М. Проколієнко і знову тим же академіком С.Д. Максименком, настільки вразили його, що раз-у-раз вчений змушений переживати їх не тільки у снах, а й наяву...

ВОРОТТА ДО ДОБРОЇ ЛЮДИНИ

Ті з нас, які погоджуються з думкою про те, що вчення про психіку може існувати або вже існує друге століття у формі психологічної науки, так само мусять погодитися з існуванням її об'єкта, яким є *людська душа*. Усталеність уявлення про психофізичний паралелізм робить для кожного психолога неможливим сприймання душі без сприйняття органами чуття життєвої діяльності тіла. Виходить, що психологи насправді є не психологами, а фізиками психіки: є тіло – має бути й душа, немає тіла – немає душі. Але водночас

до психологічного факту належить наше уявлення про образ, більше того – про особистість іншої людини, яка є її уявленням про себе і нашим уявленням про неї. Можливо, поки на Землі є добра людина, яка пам'ятає, а отже уявляє і думає про іншу – ту, яка вже не має фізичного тіла, її душа становить психологічну реальність? І це безперечно, як становить психологічну реальність сон-переживання названого сина М.Й. Боришевського – Мар'яна Бистрицького, якого він хотів усиновити, оскільки не мав власних дітей.

Так склалось життя Мирослава Йосиповича, що на тлі ображань, обзивань, принижень сусідських дітей, однокласники співчували йому, а з особливою прихильністю до нього поставилась його однокласниця Марійка Маришина з шанованої у селі родини. “У дні смуту, – згадував він через десятиліття, – вона навіть частіше стала заходити до мене по дорозі до школи. Я донині вдячний цій прекрасній людині. Вона стала єдиною у світі дівчиною, жінкою, кохання до якої я проніс крізь усе своє життя.

На жаль, сталося так, що наші життєві дороги розійшлися. Марійка раніше за мене закінчила Львівський медичний інститут і стала фармацевтом. За традицією вважалося, що, завершуючи навчання, дівчина повинна була одружуватися. Так сталося і з Марійкою: мати негайно видала її заміж за лікаря, побоюючись, щоб донька не засиділась у дівках, як то було колись з нею самою: Марійчина мама одружилася дуже пізно, десь аж у 36 років з парубком, котрий був молодший за неї на 10 років. Для тодішнього села це вважалося зовсім ненормальним явищем. Коли Марійка одружилася, я залишився один на все життя – без моєї єдиної, омріяної.

Періодично мені снилося Марійчине весілля, і я прокидався серед ночі, гірко схлипуючи, і довго не міг заспокоїтись. Такі сни навідували мене ще багато-багато років, поки біль непоправної втрати потрохи втамувався. Рана ця ятрилась десь до того часу, коли мені виповнилось 50 років!” [1, с. 33–34]. Тим більшим було бажання мати сина – близьку за духом і добру людину, яка б і доглянула, і потурбувалась на старості літ. Такою доброю людиною і став Мар'ян Бистрицький, що називав Мирослава Боришевського своїм батьком і пишався цим.

“В листопаді 2014 року, – щиро розповів Мар'ян, – я спав, аж хтось забирає в мене подушку. Я розплющую очі і бачу усміхнене обличчя Мирослава Йосиповича, який уже

після свого 80-ліття завітав до помешкання.

– Ви що витворяєте! – вирвалось у мене. – Хіба так можна будити, тату?

– Певно, що можна, – відповів Мирослав Йосипович, – й присів на моє ліжко. – Хочу порозмовляти з тобою.

А я думаю в цей час: чи я сплю, чи так дійсно є? Але прокидаюся і відгукуюся на пропозицію поговорити:

– А де це Ви взяли, батьку, – питаю. – Чому це Ви раніше не приходили?

– Я приходив до тебе раніше, але ти мене не бачив.

– А коли Ви наступного разу прийдете? – не вгамовуюсь я.

– В середу о 15-й годині.

А я думаю: може, й справді Мирослав Йосипович і раніше приходив і не дав знати, що він прийшов.

– А як же з матір'ю, чи зустрілись Ви з нею?

– Так, – відповів Мирослав Йосипович. – Вона мене побачила і каже: “Наші йдуть”.

– А чи Ви зустрілись з моєю матінкою?

– Ще ні.

– А що Ви там робите? Ви ж – учена людина?

– Ми всі працюємо. Я майструю, ось узявся навіть паяти – маю олово і каніфоль.

– Ой, кажу, – помічаючи на підборідді Мирослава Йосиповича свіжу подряпину. – Як це Ви поранили підборіддя?

– Зачепився, – каже, – підборіддям об край тієї довжелезної рури, через яку всі проходять, Ви ж знаєте це. Через цю руру треба проштовхуватись, от і поранився. Вже майже минув її і об краєчок наприкінці зачепився.

Довго ми розмовляли з Мирославом Йосиповичем про багато речей. Потім він попрощався:

– Я Вас проведу, – кажу.

– Дивлюсь, до Мирослава Йосиповича ще чоловік підійшов, а він уже метрів за сто махає мені рукою і все віддаляється і його не стало”.

Свідчення Мар'яна Бистрицького є щирою розповіддю про сон, зміст якого і є психологічною дійсністю названого ним самим сина Мирослава Боришевського.

САМОСВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ – ЦЕ ЇЇ МАЙБУТНЄ У СВОЇЙ НАЦІЇ

Прижиттєвий вихід у світ монографії М. Боришевського “Особистість у вимірах самосвідомості” [2] стало значною подією у піднесенні свідомості усїєї української нації й кожної особистості у її ментальному лоні.

Духовність, як стверджує автор, – це здатність бачити незвичайне у буденному, що зумовлює піднесеність, оптимістичний настрій сприймання життя духовно довершеною людиною. Духовність – це спрямованість у майбутнє, шлях до якого пролягає через подолання буденності та нікчемності – перш за все у своїх власних думках, почуттях, намірах, реальних учинках. І першим таким вчинком автора, з якого починається книга, є посвята професора Мирослава Боришевського духовній пам'яті свого вчителя – визначного українського психолога **Павла Романовича Чамати**, ім'я якого носить лабораторія психології особистості, що її більше 40 років очолював учений.

Відтак дійове втілення процесу становлення духовності, духовного самовдосконалення особистості, що передається з покоління в покоління, полягає у складній, напруженій діяльності, спрямованій на позитивну зміну себе: своїх думок, почуттів, учинків, на розвиток своїх можливостей, здібностей, на позитивні зміни навколишнього середовища, на подолання буденності, на оволодіння вищим сенсом життя людського, закономірні шляхи до якого ґрунтовно розкриває автор. Зрозуміло, що початок і продовження цієї складної внутрішньої роботи великою мірою залежить від таланту наставника, його людяності, мудрості, його відповідальності за долю вихованця – як дитини, так і зрілого вченого, що засвідчують взаємостосунки Павла Чамати і Мирослава Боришевського.

Розглядаючи духовний розвиток особистості в контексті процесу її соціалізації, М.Й. Боришевський наголошує на важливості сутнісної перебудови системи освіти і виховання в Україні, усього нашого освітнього простору. Зпоміж багатьох напрямів перебудови особливу роль він відводить вихованню у молоді духовності: якими видатними не були б успіхи в освіті учнів, студентів в оволодінні ними найскладнішими видами інформації, уміннями та навичками, – усе це ніколи не сягне здатності до рефлексії, емпатії, виникнення потреби у подоланні егоцентризму. Без зв'язку з цими здатностями процес розвитку духовності неможливий, а отже без цього на людину чекає суспільне відчуження.

ЛЮБОВ І НЕНАВИСТЬ

Вельми важливу роль у виникненні та розвитку духовності вчений відводить емоційній

сфері людини, її почуттям. Духовно розвиненій особистості притаманна багатобарвна палітра емоцій, почуттів, розмаїття форм і способів їх вияву: від зворушливих, бурхливих емоційних спалахів до стриманого, зовнішньо майже непомітного, але тим не менш сильного, внутрішньо напруженого переживання. Очевидно, саме тому, спілкуючись з духовно довершеною людиною, ми відчуваємо багатство і красу її внутрішнього світу. В ній самій – естетика сприйняття навколишньої дійсності, здатність відчувати невечерпність, безкінечність можливостей вибудовування за законами краси власного Я, нескінченність у розгортанні гуманістичних людських взаємин.

Загалом серед різноманітних почуттів, які заслуговують на особливу увагу у процесі пізнання духовності людини, особливий наголос Мирослав Боришевський ставить на почуттях любові та ненависті із відповідними кожному з них формами вияву. Либонь, у цьому і виявляється незнищенність у віках української психологічної традиції: три століття тому творець першої у світі теорії емоцій Феофан Прокопович у книзі „Про трактування афектів душі” назвав любов і ненависть єдиною емоцією, адже ненависть як біль з приводу бажаного предмета і є любов’ю до нього. В цій парадигматиці Мирослав Боришевський називає *любов і ненависть* двома діаметрально протилежними за змістом і наслідками психічними переживаннями людини, у яких виявляються її дійсне ставлення до життя. Якщо любов є абсолютно засадовою умовою виникнення, функціонування й розвитку духовності особи, то ненависть – переважно руйнівний, деструктивний чинник. Життєдайна сила любові становить джерело багатьох морально релевантних чеснот – терпимості, доброти, поваги до людської гідності, прагнення допомогти іншим, а також охоплює альтруїзм як найвищий вияв моральності. На противагу любові, ненависть заважає виникненню у людини згаданих чеснот, а якщо раніш вони і були їй притаманні – знищує їх.

Ненависть, озлоблення, зневажливе ставлення до людей, жадібність, заздрість – риси особистості, які абсолютно несумісні з духовністю. Такою ж мірою несумісними з духовністю є невгамовні, безконтрольні пристрасті – зажерливість, прагнення до насолод, що розбещують людину, руйнуючи, знищуючи в ній усе людське, перетворюючи її у безвільного раба власних нікчемних потреб.

Водночас у житті людини є чимало випадків, ситуацій, явищ, коли ненависть постає морально виправданим почуттям, котре вимагає від людини не тільки ненавидіти щось, когось, але й активно протидіяти всьому тому, що породжує зло, принижує людську гідність, є втіленням бездуховності.

ПІДСВІДОМИЙ ФЕНОМЕН ЛЮДСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Фундаментальну гіпотезу стосовно сутності феномену духовності Мирослав Боришевський пов’язує із сферою підсвідомості, у якій упродовж життя індивіда за сприятливих успадкованих умов та соціальних обставин може акумулюватися нездоланна енергетична потреба-емоційна, морально релевантна потуга, котра й забезпечує людині іманентне спричинення її життєдіяльності, у якій добро перемагає зло. Цю гіпотезу, що стосується сфери підсвідомості, М. Боришевський інтерпретує як оптимістичну, а отже аксіоматичну філософсько-психологічну квінтесенцію. Зрозуміло, що її експериментальна перевірка передбачає тривалі спеціальні психологічні дослідження розвитку особистості, але тепер, після виходу в світ цієї монографії українського вченого [2], психологам стає ясно, що саме шукати і, що найголовніше, – у яких саме особистісних утворах сучасної людини.

Примітно, що у згаданій монографії проаналізовані психологічні механізми розвитку особистості якраз із врахуванням вищезазваного положення. Вважаючи свідомість провідним, ієрархічно вищим, визначальним утворенням у структурі особистості, Мирослав Боришевський водночас висловлює неможливість заперечення суттєвої ролі у її становленні та розвитку психофізіологічних і психофізичних властивостей людини (темпераменту, статевих і вікових відмінностей), специфіки її психічних процесів (відчуттів, сприймання, емоцій, пам’яті), досвіду (звичок, умінь, навичків, знань, смислів). Однак названі складові є істотними для якісної характеристики особистості як системи лише тією мірою, якою вони спроможні впливати на свідомість, забезпечувати її повсякденну соціальну життєдіяльність.

Враховуючи висловлені міркування, автор розглядає утворення, які у системі особистості становлять підсистему як свідомості, так і самосвідомості, теж як взаємозалежні та

органічно пов'язані з нею. До таких утворень першочергово належать світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, спрямованість, соціальні потреби, мотиви та інтереси, прагнення, соціально зорієнтоване мислення, почуття, воля. Очевидним є те, що наведений М. Боришевським перелік утворень у структурі особистості загалом становить її свідомість. Проте може виникнути запитання: як співвідносяться ці утворення із самосвідомістю? Відповідаючи на це запитання, вчений нагадує, що кожне з названих утворень може виконувати притаманну йому функцію спричинення активності й самоактивності особистості лише за умови, коли остання усвідомлює себе носієм, суб'єктом того чи іншого утворення. Хіба можна уявити, приміром, переконання як таке, що фактично визначає дії, поведінку людини, яка не усвідомлювала б себе суб'єктом переконання?

Особистість, як справедливо відзначає М. Боришевський, – це надскладна система, що може бути активною, розвиватися, в ній можуть злагоджено взаємодіяти підсистеми, а відтак функціонувати психологічні механізми за наявності у її свідомості і самосвідомості інтегративного та стимулювального начала, тобто чинників, у ролі яких постає певна життєво важлива ідея. Така ідея викристалізується із змісту названих вище структурних компонентів підструктури свідомості. Як продукт свідомості, вона водночас перетворює, активізує й регулює останню ситуативну екзистенцію особистості. Тому дуже важливим є сам зміст ідеї, її соціальна спрямованість, соціальна сутність. Якщо така ідея відзначається соціально позитивним змістом, містить у собі морально цінне навантаження, то вона спричиняє розвивальний ефект в усіх структурних утвореннях підсистеми свідомості, а також може конструктивно впливати й на інші підсистеми та систему особистості загалом. Сказане добре ілюструється на прикладі само-свідомості.

Відомо, що самосвідомість може характеризуватися як егоцентричною, так і алоцентричною спрямованістю. В останньому випадку особистісна самооцінка та пов'язані з нею утворення – домагання, соціально-психологічні очікування, оцінні ставлення до навколишніх – відзначаються, здебільшого високим ступенем адекватності та стійкості. Їх об'єктом є переважно морально релевантні якості – доброта, справедливість, терпимість, власна гідність, повага до навколишніх, відповідаль-

ність, працьовитість. Ці властивості позитивно характеризують духовну сферу людини, центром якої є головна життєва ідея з притаманними їй передусім гуманістичними характеристиками. За таких умов злагоджено взаємодіють особистісні утворення. Система вдосконалюється і самовдосконалюється, оскільки їй властивий саме той стан, який в авторському визначенні уявлення про психологічні механізми є станом оптимальних співвідношень і взаємодії між підструктурами особистості як психологічної системи. У іншому разі, тобто за умови егоцентричності, цій системі властиві збої і збурення, котрі, якщо і не руйнують індивідуальність особи остаточно, то все одно зумовлюють значні девіації у її функціонуванні.

ГАРМОНІЯ НОВОУТВОРЕНЬ – ЦЕ НАЯВНІСТЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ

Дуже важливою умовою конструктивного, соціально цінного функціонування і становлення особистості, за висновками Мирослава Боришевського, є гармонійність, сумірність розвитку її новоутворень. Звідси – постійна актуальність для педагогіки принципу в комплексності та системності, адже справді дитину неможливо виховувати почастинно. Навіть на початкових стадіях виховання дитини педагог мусить чітко уявляти перспективну модель особистості вихованця, що визначає зміст та напрямки досягнення стратегічної мети, повсякчас співвідносить їх із віковими потенціями дитини в кожній конкретній ситуації повсякдення. Неможливо, скажімо, виховати у маленької дитини таке складне почуття, як патріотичність, якщо, посилаючись на його складність, почати турбуватися про його виховання десь аж у підлітковому віці. Очевидно, правомірно вважати, що фрагментарність, односторонність, гіперболізація значення одних утворень, а тому й нібито нагальну необхідність їх формування на противагу іншим, відкладання на потім є тими причинами, які гальмують процес становлення особистості, оскільки через брак у ній належного співвідношення вказаних складових несповна, недосконало діють психологічні механізми. У цьому особистість як система має, безумовно, багато спільного з усіма іншими системами, котрі теж нездатні нормально функціонувати, розвиватися унаслідок їх односторонності, несумірності складових, недооцінки значення одних і перебільшення ролі інших. Так, для прикладу, автор

бере настановлення неуспішних у загально-суспільному вимірі політичних діячів: “Спочатку підніmemo економіку, а вже потім візьмемо за освіту і культуру”, “Спочатку треба нагодувати народ, а вже потім – якщо комусь так уже дуже хочеться – візьмемо за національну ідею, яка здатна хіба що пересварити наших громадян” і, як підсумок власного політичного фіаско – “Національна ідея не спрацювала...”

Вирішального значення у становленні і розвитку особистості М. Боришевський надає одній з найсуттєвіших умов її ефективного функціонування як системи – наявності саморегуляції. Завдяки здатності до саморегуляції ця система забезпечує оптимальний рівень взаємодії як між власними підструктурами, так і між зовнішніми впливами, що є закономірною потребою підтримки й активізації дії психологічних механізмів. Урахування цього факту – конче значуще у програмуванні головних цілей формування особистості дитини, серед яких пріоритетне місце має посідати заохочення усіх позитивних проявів самоактивності, зокрема самовиховання як найвищого рівня саморегуляції.

Розгляд ученим сутності психологічних механізмів та їх ролі у становленні й розвитку особистості охоплює визначення співвідношення психологічних механізмів та близьких за змістом і функціями феноменів психічного. Це стосується, зокрема, співдіяння цих механізмів та мотивів у структурі особистості. Виникає запитання: чи не можна поставити знак рівності між ними? Адже обидва феномени мають у своєму змісті значення “рушіїв”, “приводів”. Однак їх близькість і подібність у цьому сенсі не дає підстав для отождошення, оскільки між ними існує принципова відмінність: якщо мотиви окрім неусвідомлюваної форми, можуть діяти також як елемент свідомості індивіда, як, приміром, мотив, що є складником морального вчинку, то психологічні механізми – це переважно продукт теоретичного аналізу сутності особистості і закономірностей її функціонування як системи, що є предметом наукового раціонального аналізу й чітко упредметненої мисленневої інтерпретації.

Сьогодні очевидно, що звернення проф. Мирослава Боришевського до розкриття логіки розвитку особистості як саморегульованої соціально-психологічної системи, до вивчення самосвідомості як визначального особистісного виміру зумовлене важливим запитом сучасної

суспільно-освітньої практики. Так, завдяки самосвідомості через механізми самоідентифікації людина нарощує свої суб’єктні можливості, перетворюючись поступово на володаря й орудника власної долі. Залежно від змісту й спрямованості самосвідомості, як уже зазначалося, цей процес може спричиняти як конструктивні наслідки – за алоцентричної спрямованості, так і руйнівні – за спрямованості егоїстичної.

Результативність дослідження особистості М. Боришевського як соціально-психологічного феномена відзначається належною валідністю і надійністю завдяки реалізації в ньому абсолютно засадової умови: втілення конкретно-історичного підходу в сучасному вимірі самосвідомості людини. Без цього подібне дослідження було б позбавлене будь-якого сенсу. Адже, незважаючи на те, що особистість як соціально-психологічна реальність є автономним від соціуму утворенням, вона не може бути цілковито вільною від конкретно-історичних умов, за яких виникає і ненастанно розвивається.

Переконливим підтвердженням сказаного Мирославом Боришевським є феномен “простої радянської людини”. Відомо, що апологети комуністичної ідеології з московського штабу безуспішно намагалися хоча б “теоретично” розвиток особистості обмежити рамками політичної доцільності. У зв’язку з такими ірраціональними намаганнями вони навіть відмовлялися своїй інноваційній “простій радянській людині” у праві бути носієм національної, що охоплює її етнічність за природним походженням, самосвідомості.

СВІДОМІ УКРАЇНЦІ Й ПСИХОЛОГІЧНО ІНВАЛІДИЗОВАНЕ НАСЕЛЕННЯ

Серед багаторічних теоретико-емпіричних дослідженнях, які проводились за різних соціально-політичних реалій, починаючи з другої половини 70-х років минулого століття і дотепер, уперше в українській психологічній науці *національній самосвідомості* приділено належну увагу. Вихід у широкий світ монографії Мирослава Боришевського “Особистість у вимірах самосвідомості” уможливив виокремлення констеляції значущих психосоціальних і суто особистісних характеристик сучасної людини: її самоусвідомленої громадянськості, почуття відповідальності за долю співвітчизників, особистої причетності до

втілення у життєву реальність державотворчих процесів, індивідуально осмислених способів утілення національної ідеї у процесах побудови суверенної, демократичної Української Держави.

Дослідження національної самосвідомості як винятково вагомого виміру особистості дали змогу нашому талановитому вченому охарактеризувати низку чинників, які упродовж тривалого історичного періоду бездержавності української нації спричинили процес соціальної інвалідації значної частини населення. Так, у контексті психологічного дослідження М. Боришевським самосвідомості виразно розкрито закономірності морального розвитку й саморозвитку особистості, становлення психологічних механізмів саморегуляції її моральної поведінки, що з усією очевидністю підтверджує філософську думку Г. Гегеля про те, що переконання є найбільш глибинними моментами самосвідомості.

Багаторічне теоретико-емпіричне дослідження психологічних закономірностей становлення та розвитку духовності як універсального, багатомірного утворення у структурі свідомості й самосвідомості особистості, в якому у формі морально релевантних ціннісних орієнтацій віддзеркалюються найактуальніші погляди, інтереси, потреби, ставлення, що стали для людини суб'єктивно значущими регуляторами її життєдіяльності, дало змогу вченому створити нову унікальну класифікацію ознак і критеріїв духовності, передусім задля її психологічного діагностування та визначення рівнів її розвитку.

Цілежиттєва зорієнтованість психологічних конструктів, висвітлених М. Боришевським, дозволила побудувати теоретично-емпіричну і рефлексивно-гуманістичну моделі суб'єктного становлення і розвитку особистості як володаря й орудника власної самосвідомості, а також детально описати розгортання цього процесу в онтогенезі. Важливим для сучасної суспільної свідомості підсумком праці вченого є його висновок про некоректність постановки питання про пріоритетність загальнолюдських характеристик особистості стосовно індивідуально неповторних, про пріоритет колективного над індивідуальним, всезагального над одиничним. Ставити питання таким чином означає не що інше, як нехтування того факту, що всезагальне, або так зване “загальнолюдське”, є абстракцією, яка виникає на ґрунті того, що існує, функціонує як реальність. І чим більшою мірою реальне відзначається

індивідуальною неповторністю, тим більш виразним є його психічне відображення у всезагальному, себто в абстрактному. Приблизники пріоритетності всезагального намагаються заперечувати, скажімо, значення національно своєрідного у зв'язку з начебто прискоренням (чи хтось вимірював в об'єктивних величинах цивілізаційні швидкості?) останнім часом глобалізаційних процесів. Воно й справді не має жодного значення, коли йдеться про глобалізацію зденационалізованого, нікчемного “*н і щ о*”, у якому, за Олександром Потебнею, панує “мерзенисть спустошення”.

Проте перспектива розвитку людства – в індивідуальному саморозвитку кожної людини, в тих вимірах самосвідомості особистості, які нині ґрунтовно і ясно змалював у своєму науковому доробку відомий український психолог Мирослав Боришевський. А тому ми певні, що проникнення у глибинні сфери людської особистості – її підсвідомості, як на це вказує автор, – покличе до життя нові, незглибимі сили творчого розвою й піднесення як індивідуально неповторних задатків і здібностей кожної людини, її унікальної самосвідомості, так і самоусвідомлення усієї української нації, її неповторної духовної місії у глобалізаційному саморусі людства.

1. *Боришевський М.Й.* Етюди психолога. Спогади (Per aspera ad astra) / Мирослав Боришевський. – Суми: Вид-во СумДПУ імені Антона Макаренка, 2014. – 224 с.

2. *Боришевський М.Й.* Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / Мирослава Йосипович Боришевський. – Суми: Вид. будинок “Еллада”, 2012. – 608 с.

3. *Сикорский И.А.* Психопатическая эпидемия 1892 года в Киевской губернии / И.А. Сикорский. – К.: Тип.-лит. Университета Св. Владимира, 1893. – 46 с.

4. *Сковорода Г.* Що вподобав, на те й перетворився / Григорій Сковорода // Українська афористика. – К.: Просвіта, 2001. – 320 с.

REFERENCES

1. Boryshevskiy M.J. Etyudy psykologa. Spogady (Per aspera ad astra) / M.J. Boryshevskiy. – Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni Antona Makarenka, 2014. – 224 s.

2. Boryshevskiy M.J. Osobystist' u vymirax samosvidomosti: [monografiya] / Boryshevskiy. – Sumy: Vydavnychiy budynok “Ellada”, 2012. – 608 s.

3. Sikorskij I.A. Psyhopaticheskaya epidemia 1892 goda v Kievskoj guberniyi / I.A. Sikorskij. – K.: Typ.-lyt. Universiteta Sv. Vladimira, 1893. – 46 s.

4. Skovoroda G. Shho vpodobav, na te i peretvoryvsya / Grygorii Skovoroda // Ukrayinska aforystyka. – K.: Prosvita, 2001. – 320 s.

АНОТАЦІЯ

Болтівець Сергій Іванович.

Самосвідомість особистості Мирослава Боришевського у самопоступі людства.

У феноменологічній розвідці, присвяченій цілісному висвітленню єдності самоусвідомлення і наукової творчості, розкрито основні життєві віхи становлення самосвідомості особистості відомого українського психолога **Мирослава Боришевського** (1934–2014), методологічне і теоретичне обґрунтування ним психологічних механізмів становлення і розвитку свідомості та самосвідомості людини. Життєвий шлях ученого охоплює основні періоди ціннісного становлення його особистості у дитинстві, юності, зрілому і літньому віці; діаду “матері і сина”, яка пізніше зумовила особистісну самокомпенсацію продовження себе в діаді “батька і названого сина”.

Вперше особистість ученого співмірно розкривається у його вчинках – як наяву, так і у снах, – які дозволяють виокремити сутнісні властивості самоусвідомлення людини-патріота українства, її психологічну позицію у системі мікросоціальних ставлень і суспільних взаємозв’язків, добра і зла, вивіщення цінності самосвідомості власного неповторного життєвого призначення. Розкрито основні положення психологічної теорії духовності особистості, згідно з якою духовність є спрямованістю у майбутнє, подоланням буденності та нікчемності у своїх власних думках, почуттях, намірах, реальних учинках. В контексті парадигматики української психологічної традиції XVII–XVIII століть аргументовано розуміння М. Боришевським емоційної сфери людини, утвореної двома діаметрально протилежними за змістом і наслідками психічними переживаннями – любов’ю і ненавистю, у яких виявляються її дійсне ставлення до людей і світу в цілому. Наведено фундаментальну гіпотезу стосовно сутності феномену духовності, який учений-психолог пов’язує із сферою підсвідомості, що акумулює нездоланну енергетично, морально релевантну потугу, котра детермінує життєдіяльність людини і завдяки якій добро перемагає зло. Доведено, що запропонована українським самородком психологічна теорія самосвідомості особистості визнає унікальний світ самосвідомості кожної людини найвищою цінністю, який у громадянському вимірі визначає самоусвідомлення усієї української нації, її неповторну духовну місію у глобалізаційному самопоступі людства.

Ключові слова: особистість, життєвий шлях, душа, свідомість і самосвідомість, психопатизація, духовність як підсвідомий феномен, гармонія новоутворень, саморегуляція, самоідентифікація, орудник власної самосвідомості, психічні переживання, добро і зло, психологічний механізм сили творчого розвитку, самопоступ.

АННОТАЦИЯ

Болтывец Сергей Иванович.

Самосознание личности Мирослава Борышевского в самодвижении человечества.

В феноменологическом исследовании, посвященном целостному представлению единства самоосознания и

научного творчества, раскрыты основные жизненные вехи становления самосознания личности известного украинского психолога **Мирослава Борышевского** (1934–2014), методологическое и теоретическое обоснование психологических механизмов становления и развития сознания и самосознания человека. Жизненный путь ученого охватывает основные периоды ценностного становления его личности в детстве, юности, зрелом и пожилом возрасте; диаду “матери и сына”, которая позже определила личностную самокомпенсацию продолжения себя в диаде “отца и приемного сына”.

Впервые личность ученого соразмерно раскрывается в его поступках – как наяву, так и во снах, – которые позволяют выделить сущностные свойства самоосознания человека-патриота украинства, его психологическую позицию в системе микросоциальных отношений и общественных взаимосвязей, добра и зла, повышения ценности собственного неповторимого жизненного предназначения. Раскрыты основные положения психологической теории духовности личности, согласно которой духовность является направленностью в будущее, преодолением повседневности и ничтожности в своих собственных мыслях, чувствах, намерениях, реальных поступках. В контексте парадигмы украинской психологической традиции XVII–XVIII веков представлено понимание М. Боришевским эмоциональной сферы человека, созданной двумя диаметрально противоположными по содержанию и последствиям психическими переживаниями человека – любовью и ненавистью, в которых проявляются его действительное отношение к людям и миру в целом. Приведена фундаментальная гипотеза относительно сущности феномена духовности, который учений-психолог связывает со сферой подсознания, аккумулирующей непреодолимую энергетически, нравственно релевантную мощь, которая детерминирует жизнедеятельность человека, и благодаря которой добро побеждает зло. Доказано, что предложена украинским самородком психологическая теория самосознания личности признает уникальный мир самосознания каждого человека наивысшей ценностью, которая в гражданском измерении определяет самоосознание всей украинской нации, ее самобытную духовную миссию в глобализационном самопродвижении человечества.

Ключевые слова: личность, жизненный путь, душа, сознание и самосознание, психопатизация, духовность как подсознательный феномен, гармония новообразований, саморегуляция, самоидентификация, организатор собственного самосознания, психические переживания, добро и зло, психологический механизм, силы творческого развития, самодвижение.

ANNOTATION

Boltivets Serhiy.

Consciousness of the identity of Myroslav Boryshevskiy in the self-movement of mankind.

In the first phenomenological investigation devoted to complete representation of unity of consciousness and scientific creativity the main vital milestones of formation

of consciousness of the identity of the famous Ukrainian psychologist Myroslav Boryshevskyi (1934–2014), methodological and theoretical justification of psychological mechanisms of formation and development of consciousness and consciousness of the person are opened. Investigation completely represents vital ontogenesis of the scientist, covering the main milestones of valuable formation of the personality in the childhood, youth, mature and advanced age; a dyad of “mother and the son “ which at advanced age caused personal self-compensations continuation of in a dyad “the father and the adopted son”.

For the first time the identity of the scientist comparably reveals in acts as in reality, and in a dream which allow to mark out intrinsic properties of consciousness of the person, his psychological position in system of the microsocial relations and public interrelations, the good and evil, eminence of value of consciousness of own unique vital mission.

Basic provisions of the psychological theory of spirituality of the personality, according to which the spirituality sent to the future, overcoming of the ordinary in own

thoughts, feelings, intentions, real acts are opened. In a paradigm of the Ukrainian psychological tradition of the XVII–XVIII centuries the understanding by Myroslav Borishevskyi of the emotional sphere of the person formed by two mental experiences of the person, opposite on the contents and consequences, – love and hatred in which are shown his relation is presented.

The fundamental hypothesis of true essence of a phenomenon of spirituality which M. Borishevskyi connects with the sphere of the subconsciousness accumulating insuperable power moral and relevant power which determines activity of the person and thanks to which the good overcomes the evil is given.

Keywords: *consciousness and consciousness of the personality, subconscious phenomenon of spirituality, harmony of new growths, self-control, self-identification, mental experiences, good and evil, forces of creative development, self-movement.*

Надійшла до редакції 12.02.2015.

ЩИРА МОЛИТВА І СЛУЖБА БОЖА – ОЗДОРОВЛЮЮТЬ

Британські вчені дослідили чіткий зв'язок між релігією та здоров'ям людини. Відвідування церкви та щира молитва сприяють зниженню кров'яного тиску і посиленню роботи імунної системи. А найважливіше – це продовжує життя.

Нещодавно науковці з Ужгорода також досліджували показники крові людей до молитви й опісля. Виявилось, що після прочитання “Отче наш”, “Богородице Діво” та “Вірую” у пацієнтів різко покращувалися показники фагоцитозу (процес поглинання чужорідних частинок клітинами) – йдеться про здатність організму захищатися від бактерій та інфекцій.

Усе це відбувається на основі того, що **молитва** врівноважує передусім роботу центральної нервової системи, від стану якої безпосередньо залежить робота всіх інших органів і систем. Відтак покращується стан серця, нирок, щитоподібної залози, надниркових залоз. Як наслідок, нормалізується артеріальний тиск, поліпшується робота імунної системи.

Більше того, за результатами дослідження під час Служби Божої в церкві **аура людини** (її захисна оболонка) розширюється. Наприклад, за звичайних обставин вона становить 60 сантиметрів, тоді як після молитви сягає метра.

Директор Інституту екології людини Михайло Курик додає, що **позитивну дію** на організм посилюють під час Святої Літургії бій церковних дзвонів, хорів співів, спільна молитва. Доведено, що завдяки їм людина справді оздоровлюється. Науковці провели експеримент: проклали по яблуку в посуд зі звичайною водою і з освяченою. Через сім днів у першій посудині яблуко почорніло і почало гнити, у другій – не змінилося. А не забувайте, що організм людини на 80% складається з води, тож саме через рідину ми і зазнаємо **цілющого впливу**.

Не варто забувати і про те, що під час Служби Божої ми позбуваємось агресії, рівень якої в нашому суспільстві нині дуже високий. Відтак молитва позитивно впливає як на здоров'я, так і на характер, поведінку. Отож, у такий спосіб ми не лише можемо досягти покращення свого здоров'я, а й оздоровити суспільну атмосферу.

Лариса ПЕЦУХ

(Свобода. – 2015. – 8 квітня. – №26. – С. 8)